

«ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ»

ԲՆԱԳՐԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

«ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ»

Այս յոթերորդ գիրքն իր 15 գլուխներով սլատմում է այն, ինչ տեղի ունեցավ Անաստասիոսի գերիշխանության ժամանակ. առաջին գլխում՝ նրա թագավորության սկզբի և Եվփեմիոս եպիսկոպոսի վտարման մասին է. երկրորդ գլուխը՝ ապստամբված իսավրացիների հնազանդեցման և նրանց բռնակալ ղեկավարների սպանության մասին է. երրորդ գլխում՝ Թեոդոսուպոլիս և Ամիդ քաղաքների նվաճման մասին է. չորրորդը՝ թե ինչպես գրավեցին Ամիդ քաղաքը և ապա ինչպես պարսիկները հեռացան այնտեղից. վեցերորդը՝ Դարա(քաղաքի) կառուցման մասին է. յոթերորդը՝ Մակեդոնիոսի՝ Կոստանդնուպոլսից արտաքսման ու վտարման մասին է. ութերորդը՝ պարունակում է Սիմեոն քահանայի այն նամակը, որը տեղեկություն է տալիս իր արտաքսման մասին. իններորդը՝ նրա հաջորդ Տիմոթեոսի և նրա օրոք Կոստանդնուպոլսում եղած այն արտահայտության մասին, թե «ո՞վ էր խաչվել մեղ համար». տասներորդը՝ հուլյների 823 թ.¹ նրա (կայսրի) թագավորության 5-րդ տարում, Փլավիոս ու Ակշանայա եպիսկոպոսների օրոք, Սիդոնում² գումարված ժողովի մասին է. տասնմեկերորդը՝ արևելյան վանականների և Անտիոքի Կոզմա (եպիսկոպոսի) ժողովին ներկայացրած խնդրագրի մասին է. տասներկուերորդը՝ Սեվերոս և Ակշանայա (եպիսկոպոսների) գլխավորությամբ Տիրոսում գումարված այն ժողովի մասին է, որը մեծ համարձակությամբ բանադրեց Քաղկեդոնի ժողովն ու Լևոնի տոմարը³. տասներեքերորդ գլխում՝ Արիադնա թագուհու մահվան

¹ Մ. թ. 512 թ.:

² Փյունիկիայի քաղաքներից՝ այժմ գտնվում է Լիբանանում, Տյուրոս քաղաքի հարավում: Ինչպես Տյուրոսի, այնպես էլ Սիդոնի ծիրանին հայտնի էր: Այժմ անվանում են Սայդա:

³ «Լևոնի» տոմարը դա Հռոմի Լևոն պապի 450 թ. Հռոմում գումարված ժողովից հետո գրած նամակն է: Այս նամակում նա մերժում է 449 թ. Եփեսոսի

մասին է, և այն բռնակալ Վիտալիայի, որը գերի վերցրեց Տիմոթեոսին, և սա մահացավ ու նրան հաջորդեց Հովհանը. ապա (պատմում է), թե ինչպես սատանաները մտան խաչի տոնին՝ Երուսաղեմ ժամանած եգիպտացիների, ալեքսանդրացիների և արաբների մեջ, և թե ինչպես նրանք խաչը թաքցրել էին, ապա հանեցին⁴։ Տասնհինգերորդը պատմում է, թե ովքեր էին քահանայապետներն Անաստասիոսի օրոք. ապա հուլյների 829 թ. 342-րդ ոլիմպիադայում⁵ (տեղի ունեցած) Անաստասիոսի մահվան մասին։

Գ Լ Ո Ւ Ն Ա

VII գրքի առաջին գլխում պատմում է Անաստասիոս կայսեր գերիշխանության, որը Զենոնից հետո ստացավ թագավորությունը, և Եվփեմիոս եպիսկոպոսի մասին, որը վտարվեց։

Ինչպես վերևում՝ 6-րդ գրքի գլուխներում գրել եմ, Զենոնը 17 տարի իշխելուց հետո մահացավ. 317-րդ ոլիմպիադայում, այսինքն հուլյների 802 թ. (491 թ.), 14-րդ ինդիկտոնի⁶ Ավագ չորեքշաբթի օրը. Անաստասիոսը՝ որը սիլիստիար դեկուրիոն⁷ էր, ստացավ թագավորությունը։ Այս մարդը Դիրակիում⁸ քաղաքից

մեջ գումարված ժողովի որոշումները և Դիոսկորոսը վարդապետությունը և իբր հավատո կանոն հռչակում է Փլաբիանոսին ուղղած իր նամակը։ Այդ մասին տե՛ս Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, հատ. Ա, մասն Ա, Պեյրուֆ, 1959, էջ 493։

⁴ Ասորերեն բնագրի անգլերեն թարգմանիչն այս նախադասությունը մեր կարծիքով սխալ է թարգմանել. նա գրել է «խաչի վրա հաչեցին» մինչդեռ այն ոչ թե ասորերեն «Šalīn» բառն է, այլ «knakh», որ նշանակում է «թաքցնել»։ Ճիշտ թարգմանելիս նախադասության վերջին բառն էլ իմաստավորվում է։

⁵ Հին Հունաստանում՝ չորս տարվա ժամանակաշրջանը, որ անցնում էր օլիմպիական մի խաղից մինչև մյուսը, որով և հին հույները հաշվում էին իրենց տարիները։ Առաջին օլիմպիադան սկսվում է մ. թ. ա. 776 թ. իսկ վերջինը 392—396 թթ. (մ. թ.)։

⁶ 15 տարվա ժամանակաշրջան. այն հաստատել է Կոստանդիանոս կայսրը 312 թ. սեպտեմբերին։

⁷ Սիլիստիար տառնապետ։ Սիլիստիարները «նախապես պատկանում էին կուրբկուլարիոսների դասին, որը կայսեր սենեկապետությունն էր ներկայացնում։ Գտնվում էին պրեպոզիտոսի ենթակայության մեջ։ Չորս սիլիստիարիոս ծառայում էին կայսրուհուն։ Կայսերական ընդունելությունների ժամանակ արարողապետության պաշտոնն էին վարում։ Տե՛ս Կոստանդին Միրանաժին, թրգմ. Հ. Բարթիկյանի, Երևան, 1970, էջ 296։

⁸ Այժմ Դոտացցո, Իլլիրիայի քաղաքներից, Ադրիականի ափերին։

էր, առնական արտաքինով, կորովի մտքով, և հավատացալ: Զինվոր եղած ժամանակ մտերմական կապերի մեջ էր Արիադնա թագուհու հետ, և սա էլ ցանկացավ ու համաձայնվեց նրան թագավոր դարձնել: Այս մարդու իշխանության գլուխ անցնելուց մի քանի օր առաջ, Ամիդից Դիտի եղբայր՝ Հովհան Սքուլաստիկոս անունով մեկը, մի արի մարդ, արդար, հավատարիմ, աստվածավախ ու շարին հակառակ կացող, և իր ցանկությամբ, ինքնակամ, կրոնական աստիճան էր ստացել և դարձել էր եկեղեցական քարոզիչ: Իր քաղաքի հետ կապված ինչ որ խնդրով, որպես դեսպան եկել էր Կոստանդնուպոլիս: Սա մեկ, և ապա երկրորդ անգամ տեսիլք տեսավ, որի համաձայն սիլինտիար Անաստասիոսը այետք է թագավոր դառնար: Նա կանչել տվեց նրան ու ասաց. քո ուղղամտությունն, առաքինություններն ու հոգու գեղեցկությունը նկատի ունենալով, և որպեսզի դու աստծու բառի կամքը կատարես, հայտնում եմ քեզ, որ դու շատ շուտով թագավոր կլինես, ուստի եղիր խաղաղասեր, մարդասեր, պարկեշտ ու առդար, և քո ազգակիցների նկատմամբ հեզ ու բարեսեր: Ես այդ չեմ ասում քեզ շողոքորթելու, ինչ որ բան քեզնից ուզելու համար, այլ հայտնում եմ քեզ, որ դու շատ շուտով թագավոր կլինես: Եվ որովհետև այս Հովհանն իր արժանիքների համար հայտնի էր ու հարգված, շատերին ծանոթ էր որպես ճարտարաբան, Անաստասիոսը հավատաց նրան, ու նրա մոտ մնաց ու մասնակցեց եկեղեցական արարողությունը: Սակայն երբ նա ստացավ թագավորությունն ու ցանկացավ այս բարեկամին նվերներով իր շնորհակալությունն ու երախտագիտությունը հայտնել, հասկանալով, որ նման վերաբերմունքը հաճելի ու ցանկալի է մարդկանց, Հովհանը նրանից բոլորովին ոչինչ չվերցրեց ու շուտով թողեց քաղաքն ու վերադարձավ իր հայրենիքը: Նա միայն բավարարվեց Զենոնի (ժամանակին) տված փաստաթղթերով, և որպեսզի դրանք ընդունելի լինեն, Անաստասիոսին վավերացնել տվեց:

Սակայն (Կոստանդնուպոլսո) եպիսկոպոս Եվփեմիոսը վճռել էր Պետրոս (Ալեքսանդրացուն) պաշտոնանկ անել, որովհետև սա, իր նախորդին Փրավիտային ժողովական թղթով վճռական պատասխան էր գրել ու բանադրել Քաղկեդոնի ժողովն ու Տոմարը, և այն ուղարկել էր ինչ որ կղերականների՝ Լոնգինոս քահանայի ու Անդրեաս սարկավագի միջոցով: Սակայն այն ժամանակ, այնտեղ (մայրաքաղաքում) գտնվող իմաստուն մի մարդի՝ Կեսարիայի եպիսկոպոս Արքեղայոսի խորհրդով հրաժարվեց այդ մտքից:

Եվ երբ Պետրոսը վախճանվեց, Եվփեմիոսը շարունակեց նույն ատելությունն ունենալ Ալեքսանդրիայի եպիսկոպոսությունում Պետրոսին հաջորդած՝ Աթանասիոս (եպիսկոպոսի) նկատմամբ, որ ավելի բացահայտ ու պաշտոնապես բանադրեց (Քաղկեդոնի) ժողովն ու Տոմարը: Նրան պաշտոնազրկելու համար Եվփեմիոսը պատրաստություն էր տեսնում և այդ նպատակի համար օգնություն ևս էր փնտրում Ղուդի Փելիքս (եպիսկոպոսին): Սակայն նրա մեքենայություններն իր ապոկրիսարիոսի⁹ միջոցով հայտնի դարձավ Աթանասիոս (եպիսկոպոսին), որը սրան էր ուղարկել (Եվփեմիոսի) Փելիքսին գրած նամակի պատճենը:

Այն ժամանակ Աթանասիոս (եպիսկոպոսը) նամակ գրեց Երուսաղեմի Սալլուստ (եպիսկոպոսին) և նրանից պատասխան ստացավ, որ հավատի խնդրում նույն տեսակետն էր պաշտպանում: Դրա վրա երկուսն էլ (Ալեքսանդրիայի ու Երուսաղեմի) Անաստասիոս կայսրին գրեցին այն մասին, որ Եվփեմիոսը հերետիկոս է, և ի հաստատումն իրենց ասածի, վկայաբերեցին նրա (Փելիքսին) գրած նամակի պատճենը: Եվ երբ պատահաբար Կոստանդնուպոլսում եղած մի քանի եպիսկոպոսներ և Ալեքսանդրիայից ու Արևելքից եկած հավատացյալ վանականներ քննեցին նրա արարքները, նրան ղրկեցին իր աթոռից, վտարեցին և նրա փոխարեն (բազմեց) Մակեդոնիոսն, որ ինչպես ներքևում գրել ենք, տասնհինգ տարի հետո նույնպես աքսորվեց:

Գ Լ ՈՒ Խ Բ

Այս գրքի երկրորդ գլխում պատմվում է, թե ինչպես Իսավրիան ապստամբվեց:

Այժմ Իսավրացիները Զենոնի օրոք ղարդացան, որովհետև նա (Զենոնը) Վասիլիսկոս և Մարկոս բռնակալների առջևից փախչելով, եկել ու որպես փախստական բնակվել էր նրանց (Իսավրացիների) Սալմոն կոչված ամրոցում. և որովհետև Զենոնը

⁹ Այս պաշտոնի կապակցությամբ Պրոկոպիոսը հետևյալ տեղեկությունն է տալիս իր աշխատության մեջ. «Կայսերական ապոկրիսարիոս Թեոդորոսը, որի պաշտոնն էր կայսեր հաղորդել կարիքավորների դիմումների մասին և վերջիններիս հայտնել (կայսեր) որոշումները: Հռոմեացիներն այդ պաշտոնը վարողին լատիններեն անվանում են «ոեֆերենդարիոս»: Տե՛ս Պրոկոպիոս Կեսարացի, Պատերազմների մասին, էջ 138: Անկասկած պատրիարքարաններն էլ ունեցել են նման պաշտոնյաներ, որովհետև այստեղ պատրիարքարանի պաշտոնյայի մասին է խոսքը:

նրանց նկատմամբ երախտապարտ էր գգում, նրանց արժանացրել էր ամեն տեսակ պատիվների, ուստի Ջենոնի օրոք պետության մեջ մեծ ազդեցություն ձեռք բերեցին, բայց նրանք ապերախտ գտնվեցին, հպարտացան ու ամբարտավանացան, և երբ Անաստասիոսը կայսր դարձավ, նրանք ապստամբվեցին նրա դեմ և իրենց համար ղեկավար նշանակեցին, և երբ Անաստասիոսը նրանց նվերներ ուղարկեց, հրաժարվեցին (ընդունել): Նրանք ոչ միայն չհամաձայնվեցին նրան հարկ տալ, այլև ասպատակեցին շրջակա եպարքոսությունները¹⁰: Երբ այդ մասին բողոքեցին ու մեղադրանք ներկայացրին կայսրին, նա բանակ ուղարկեց և հրանց դեմ պատրաստություն տեսավ: Իսավրացիները մարտում պարտվեցին, և պարզվեց, որ թույլ էին, նվաճվեցին ու նրանց բռնակալներն էլ սպանվեցին:

Երկրաշարժ եղավ: Մորեխները խուժեցին Միջագետքի Ղարոբ¹¹ (գավառ): Անաստասիոսի (9-րդ տարում) (500 թ.) սով եղավ, որի մասին Անաստասիոսի թագավորության 11-րդ տարում Բատնայի վարդապետ՝ Հակոբը¹² մի տեղեկագիր դրեց: Արաբներից շատերը Ամիդում և իրենց փախած այլ վայրերում՝ մահացան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ

Այս VII գրքի 3-րդ զխում հայտնում է, թե ինչպես Հայաստանի Թեոդոսուպոլիսը նվաճվեց և Միջագետքի Ամիդ քաղաքի մասին:

Երբ պարսիկների Պերոզ արքան իշխում էր իր սեփական երկրում, Անաստասիոսի 13-րդ (տարում) հոները պարսիկների կողմից պահպանված (Ալանաց) դռներից դուրս եկան և լեռնային շրջաններով արշավեցին պարսիկների երկիրը: Պերոզը վախեցավ, բանակ հավաքեց ու հնաց նրանց հանդիպելու: Նա նրանցից իմացավ իր երկիրը ներխուժելու ու արշավելու պատճառների

¹⁰ «Եպարքոս» լատ. praetorius-ից. Հին Հռոմում praetor էին կոչվում ամեն տեսակի կառավարիչները, քաղաքապետները, զխավոր զորահրամանատարները, զխավոր դատավորը: Տե՛ս Պրոկոպիոս Կեսարացի, էջ 298:

¹¹ Մծբինի շրջակայքը:

¹² Հակոբը ասորական մատենագրության VI դարի խոշոր դեմքերից է: Ծնվել է Եփրատի մոտակայքում գտնվող Սարուգ գավառի Կուրտամ գյուղում, այդ պատճառով մատենագրությանը հայտնի է նաև «Սարուգեցի» անունով: 519 թ. ձեռնադրվել է Բատնայի եպիսկոպոս: Նրանից հասել են նամակներ, ճառեր և այլ աշխատություններ: Նա հայտնի միաբնակ գործիչներից է:

մասին. նրանք ասացին նրան. «Պարսկական պետութիւնը մեզ բարբարոսներիս ի՞նչ է տալիս որպէս հարկ. մենք աստուծու կողմից, գիշակեր գազանների նման հյուսիս-արեւմտյան շրջանն ենք նետվել ու ապրում ենք մեր զենքերով, ազնւոյնով ու սրով և կերակրվում ամեն տեսակ մսեղենով: Հոռոմների կայսրը իր ղեսպանների միջոցով խոստացել է կրկնակի հարկ տալ, եթե մենք բարեկամական կապերը խզենք ձեզ՝ պարսիկներից հետ. դրա համար էլ պատրաստվեցինք ու եկանք այստեղ. կամ մեզ տվեք այնքան, ինչքան հոռոմներն են խոստանում և մենք ձեզ հետ կվերահաստատենք մեր դաշինքը, և կամ եթե չեք ուզում այդքան տալ մեզ, ապա պատերազմ ընդունեք»: Երբ Պերոզն իմացավ հոների պահանջների մասին, և չնայած նրանք քանակով շատ ավելի քիչ էին, քան իր բանակը, մտածեց խաբել ու ստել և խոստացավ նրանց, որ պահանջված գումարը կտա: Հոների ղեկավարներից 400 մարդ հավաքվեցին, որոնց մեջ էր նաև Եվստաթիոսն Ապամեայի վաճառականներից մի խելացի մարդ, որի խորհրդով էլ նրանք շարժվում էին: Պերոզն իր հետ 400 մարդ վերցրեց ու հանդիպեցին իրար: Եվ նրանք բարձրացան լեռը ու դաշինք կնքեցին և իրար հետ ճաշեցին ու ձեռքերը երկինք բարձրացրած երգվեցին: Եվ երբ հոներից մի քանիսը մնացին 400 մարդկանց հետ, որսլեսզի հարկը (փողը) վերցնեն և (հոներից) մնացածները ցրվեցին՝ իրենց երկիրը վերադառնալու համար, տասը օրից հետո (սակայն) Պերոզը հրաժարվեց իր խոստումից ու պատերազմի պատրաստվեց ցրված հոների և չորս հարյուրի դեմ: Բայց Եվստաթիոս վաճառականը քաջալերեց հոներին, ու ասաց, որ նրանք չվախենան, չնայած (քանակով) ավելի քիչ են (քան պարսիկները): Եվ Եվստաթիոսի խորհրդի համաձայն երգվեցին, այրվող կրակի վրա մուշկ ու անուշահոտ յուղեր լցնելով ու աստծո զոհ մատուցելով, որ կկարողանան հաղթել ստախոսներին, և (ապա) նրանք պատերազմ սկսեցին Պերոզի դեմ, սպանեցին նրան ու նրա բանակից շատերի, ապա կողոպտեցին Պարսկաստանը և վերադարձան իրենց հայրենի երկիրը: Պերոզի դիակը չգտան, և իրենց երկրում, նրան (Պերոզին) ստախոս անվանեցին:

Սակայն Կավատը, որը հաջորդեց նրան, և իր մեծամեծներն ատելութամբ էին լցված հոռոմների դեմ, ասելով որ նրանք իրենց երկրի ասպատակության, կողոպուտի ու ամայացման պատճառ եղան: (Ուստի) Կավատը բանակ հավաքեց ու դնաց հոռոմներին պատկանող հայկական Թեոդոսուպոլիս (Քաղաքը) և

նվաճեց այն, թեև քաղաքի բնակիչների հետ բարեսրտությամբ վերաբերվեց, որովհետև նրանցից վիրավորանք չէր ստացել, սակայն նա գերի վերցրեց քաղաքի Կոստանդին կառավարչին¹³:

Թեշըին (հոկտեմբեր) ամսին նա հասավ Միջագետքի Ամիդ քաղաքը: Թեև սուր նետերի անվերջ հարվածներով և ռազմական խոյերով (մեքենաներ) հարվածում էին պարիսպը, որպեսզի այն փուլ դա, բայց կաշվե ծածկոցները պահպանում էին այն, նրանք (պարսիկները) պարսպի բարձրության ջորի¹⁴ պատրաստեցին սակայն երեք ամիս շարունակ չէին կարողանում հարձակումով գրավել քաղաքը: Եվ իր (Կավատի) մարդիկ աշխատանքի ու կռվի պատճառով շատ դժվարությունների էին հանդիպում, և նա անվերջ իր ականջներով հայհոյանք, հեգնանք ու ծաղր էր լսում, պարսպի վրա եղած անկանոն զորքից: Նա շատ վշտացավ, զայրացավ, ու ցավ ապրեց, որովհետև ձմեռն իր դաժանությամբ վրա հասավ ու լայն պատմուճաններ հագած պարսիկները չէին դիմանում (ցրտին), նրանց աղեղներն: Էլ օդի խոնավությունից թուլացել էին և խոյերը չէին կարողանում վնասել կամ անցք բացել պարսպի վրա, որովհետև (պաշարվածները պարսպի) սրածայր մասերում շղթաներով անկողիներն էին ամրացրել և խոյի հարվածները հասնում էին դրանց և դրանք էլ պարիսպը վնասվելուց պաշտպանում էին: Իրենք (ամիդցիները) պարսպի ներսից անցք բացեցին և հետզհետե ջորու տակ լցված հողը ներս տարան ու (փոխարեն) այն գերաններով ամրացրին: Պարսիկ ընտրյալ ռազմիկները բարձրացան ջորու վրա և պարսպի վրա գերաններ դնելով փորձեցին ներս մտնել: Արքան իր ուժերով մոտենում էր նրանց և օգնում զենքով ու նետերի հարվածներով, և քաջալերում բացականչություններով, ոգևորում իր ներկայությամբ ու մոտիկությամբ՝ ստիպում էր նրանց առաջանալ. (առաջացան) Դոտ 500 մարդ. (պաշարվածները) պարսպից փայտերի (ջորու) վրա մորթիներ էին նետում, այնպիսիները, որոնք նոր էին քերթում եզներից և այն լցնում նավթով ու խոլորձով, իսկ խոլորձու հյութ՝ էլ շաղ էին տալիս մորթիների վրա, որպեսզի դրանք լպրծուն լինեն: Ապա ջորու տակ եղած նեցուկներին կրակ տվեցին. մոտ

¹³ Այստեղ թեև չի նշված ո՞ր «թեշըին» ամսի մասին է՝ առաջին թե երկրորդ, սակայն Յոշվա Ստիլիտի տեղեկություններից իմանում ենք, որ թեշըին առաջինի մասին է խոսքը, այսինքն հոկտեմբերի:

¹⁴ Բառացի ասորերեն «Kudnata» բառը նշանակում է ջորի: Պարսպի առաջ նման բարձրություններ էին պատրաստում, որպեսզի հնարավորություն ստեղծեն և այնտեղից պարսպի վրա կռվողներին հարվածեն ու ներս թափանցեն:

6 ժամ մարտի մտած (պարսիկներին) չհաջողվեց մտնել ներս, իսկ կրակը բոցավառվեց և այրեց նեցուկների վայտերը. մյուս նյութերն էլ կրակի ուժգնությունից անմիջապես մոխիր դարձան, ջորին քանդվեց և փուլ եկավ, իսկ պարսիկները, որոնք բարձրացել էին դրանց վրա, այրվեցին և ճղմվեցին պարսպի վրա կանգնածների նետած քարերից:

Արքան ամոթով ու վշտով վերադարձավ և ավելի շատ ծաղրի ու ծանակի ենթարկվեց արկածախնդիր, հպարտ ու պարծենկոտ մարդկանցից: Այդ քաղաքում եպիսկոպոս չկար, որ նրանց ղսպեր ու կարգի բերեր: Հովհանն եպիսկոպոսն, որը համեստ, ազնիվ ու բարեգործ մի մարդ էր, մինչ այդ, մի քանի օր առաջ վախճանվել էր: Նա կանչվել էր Կարտամին վանքից¹⁵, և ընտրվելուց հետո դարձել նրանց (ամիդցիների) եպիսկոպոսը: Դրանից հետո էլ նա իր ճգնավորական (կյանքն) ու ինքնախարազանման սովորությունը չթողեց, այլ մշտապես գիշեր ու ցերեկ այդպես էր (ասլորում): Նա զգուշացրեց ու կշտամբեց քաղաքի հարուստներին, արաբների արշավանքների և ժանտախտի կապակցությամբ ասելով, որ նրանք չպետք է թաքցնեն հացահատիկը, դժբախտություն և սովի օրերին, այլ պետք է ծախեն և տան աղքատներին, որպեսզի այն պահելով, չանցնի թշնամու ձեռքը, ինչպես ասում է (Սուրբ) Գիւրգը: Եվ իսկապես այդպես եղավ, իրեն բացահայտ երևաց մի հրեշտակ, որը կանգնած էր խորանի մոտ և հայտնեց նրան թշնամու գալստյան մասին, և որպես արդար մարդ, ասաց (հրեշտակը), որ մինչ թշնամու գալուստը, ինքը վախճանվելու է: Նա ասվածը հասկացավ և այդ մասին հայտնեց քաղաքի բնակիչներին, որպեսզի նրանք ետ դառնան (չարի ճանապարհից) և փրկվեն (աստծո) զայրույթից:

Գ Լ ՈՒՆ Դ

VII գրքի այս 4-րդ գլուխը պատմում է, թե ինչպես

Ամիդ քաղաքը նվաճվեց և ինչ պատահեց բնակիչներին:

Երբ Կավատի ու իր բանակի ղանազան հարձակումները քաղաքի վրա անհաջող անցան և զինվորներից շատերը ոչնչացան, նրա ձեռքերը թուլացան (վախեցավ), և այն ժամանակ խնդրեց, որ իրեն ոչ մեծ քանակությամբ արծաթ նվեր տան և ինքը կհեռանա քաղաքից: Սակայն Պապպիոսի որդի՝ Լեոնտիոսը,

¹⁵ Կարտամին վանքը գտնվում էր Մարգին քաղաքի մոտակայքում:

սենատորների գլխավորը, հեգեմոն Կյուրոսը և մառանապետ Պողոս Զայնաբի որդին, Կավատի մոտ ուղարկված ղեսպանների միջոցով պահանջեցին այգիներից նրա զինվորների կերած կանաչեղենի, ինչպես նաև գյուղերից հավաքած հացահատիկի ու խաղողի արժեքը: Եվ երբ այս պահանջից շատ վշտացած, համարյա պատրաստվել էր ամոթով հեռանալ, բայց, ինչպես հետո պատմել է, գիշերը տեսիլքում երևացել է Քրիստոս և ասել որ երեք օրից նա իրեն կհանձնի քաղաքի բնակիչներին, որովհետև նրանք մեղանշել են իր դեմ: Եվ ահա այսպես եղավ. քաղաքի արևմտյան մասում՝ Տրիպիրգիոնի¹⁶ մոտ պահակություն էին անում վանականները, որոնք եկել էին Հովհան Ծղտայեցու¹⁷ վանքից և որոնց վանահայրը պարսիկ էր: Դրսում այս հսկվող աշտարակի դիմաց տեղավորվել էր ինչ որ կաղ մարզպան՝ Կանարակ անունով: Ամեն օր՝ գիշեր և ցերեկ նա ուշադիր ջանասիրությամբ հետևում ու ծրագրում էր, թե ինչպես գրավի քաղաքը: Քաղաքում մեկը կար, որին Կուտրիգո¹⁸ էին կոչում, մի կովասնր ու գող մարդ. այս մարդը շատ հանդուգն էր պարսիկների դեմ կատարած իր բոլոր հարձակումների ժամանակ: Նա ասպատակություններ էր անում և խլում նրանցից անասուն և ապրանքներ. նրանք (պարսիկները) ևս պարսպի վրայից լսել էին նրա՝ Կուտրիգո անունը, ուստի նրանք էլ նրան կոչում էին Կուտրիգո: Կանարակը նկատել ու հասկացել էր, որ նա Տրիպիրգիոնի հետ կապ ունեցող ջրմուղից դուրս եկավ և (գտածը) խլեց ու գնաց ներս: Պարսիկները թույլ տվեցին, որ նա ինչ որ ժամանակ իր կամքը կատարի, հետևեցին ու քննեցին նրա շարժումները և տեսան, որ նա դուրս եկավ ու ներս գնաց:

Այն գիշեր, երբ քաղաքը նվաճվեց, մութ էր և խիտ ամպերից թեթև անձրև էր մաղում, ինչ որ մարդ բարեկամաբար խնճույք կազմակերպեց Տրիպիրգիոնում հսկող վանականների համար և նրանց, մինչև ուշ գիշեր, գինի տվեց խմելու, հետևաբար նրանց քունը տարավ և նրանք, սովորականի նման, աչալրջությամբ չէին հսկում: Երբ Կանարակն ու մի քանի զինվորներ վեր բարձրացան Կուտրիգոյի հետքերին հետևելով մոտեցան պարսպին: Վանական-

¹⁶ Հունարեն բառ է և նշանակում է «երեք աշտարակ» կամ «բուրգ»:

¹⁷ Անձիտ գավառի «Ծղտայան» նույնացված էր ասորական գրականության մեջ Անձիտի հետ. տե՛ս Land, Anec. Syr., t. II. p. 279.

¹⁸ Payne-Smith-ը իր բառարանում գրում է, որ այն հունարենից է գալիս Κατρίγιον. ամբաստանել, մեղադրել, այսպանել, տե՛ս Payne-Smith, A Compendious syr. Dictionary, p. 503.

ները շրջավեցին և ոչ էլ քարեր գցեցին, այսպիսով նա հասկացավ, որ նրանք քնած են, ուստի նա ուղարկեց աստիճաններ ու զինվորներ (բերելու), իսկ իր հետ եղածները ջրմուղներից ներս մտան, մագլցեցին վանականների աշտարակը և սպանեցին նրանց: Նրանք գրավեցին աշտարակը և ապա որմնախորշը¹⁹: Նրանք ամրացրին աստիճանները պարսպի դեմ և (լուր) ուղարկեցին արքային:

Քայց երբ նրանք, որոնք հարևան աշտարակն էին հսկում, լսեցին աղմուկը, բղավեցին ու ուզեցին գնալ վանականների մոտ, բայց նրանք արդեն սպանված էին, այդ սլառճառով էլ չկարողացան: Նրանցից ոմանք վիրավորվեցին պարսիկների նետերից ու մահացան: Երբ լուրը հասավ հեղեմոն Կյուրոսին, նա վերև բարձրացավ. նրան ուղեկցում էին ջահերով, և նա շատ հեշտ վիրավորվեց պարսիկների նետից, որոնք մթում կանգնած անվնաս էին մնում աղեղների (հարվածներից): Վիրավորված (Կյուրոսին) տարան:

Երբ առավոտ եղավ, արքան ու իր բանակը տեղ հասա՜հ, աստիճաններ դրեցին պարսպի դեմ. նա հրամայեց իր զինվորներին վերև բարձրանալ. շատերը, որոնք վերև բարձրացան, մահացան՝ վիրավորվելով նետերից ու քարերից (կամ) ետ մղվեցին նիզակներից: Նրանք, որոնք վախից ետ էին դառնում և աստիճաններով ցած փախչում, արքայի հրամանով որպես դասալիքների ու վախկոտների սպանում էին: Այսպես, պարսիկները քաջալերվեցին ու որոշեցին կամ հաղթել, նվաճել ու գրավել քաղաքը, կամ վիրավորվել մարտում, խուսափելու համար իրենց արքայի մեղադրանքից ու սպանդից, որովհետև նա մոտ էր կանգնած և դիտում էր իրենց ճակատամարտը: Քաղաքացիները փորձեցին քանդել աշտարակի կամարի պորտաքարը, որի վրա կանգնած էին պարսիկները, նրանք սկսեցին քանդել հենարանը, և մինչ այդ տեղի էր ունենում, մի այլ աշտարակ նվաճվեց, ապա մեկ ուրիշը և նորից մի ուրիշը, (այսպես) սլարսպի պահակները սպանվեցին:

Սակայն Պետրոսը հսկա հասակ (ուներ) ու քաջ (մարդ) էր, հագած երկաթյա դրահ ու հերոսաբար պաշտպանում էր (աշտարակի) տարածությունը և թույլ չէր տալիս, որ պարսիկները անցնեն, և նրանց, որոնք դրսից ու ներսից հարձակվում էին, իր նիզակով ետ էր մղում և կանգնած հերոսաբար դիմադրում էր,

¹⁹ Պարսպի կամ ամրոցի միջև եղած բաց տարածություն:

մինչև որ արդեն աշտարակներից հինգը կամ վեցը գրավվեցին և ի վերջո ինքը փախավ և շսպանվեց: Սկզբում պարսիկները գրավեցին ամբողջ պարիսպը, և պահեցին այն. ապա երկու գիշեր և մի ցերեկ զբաղվեցին պահակներին սպանելով ու ետ քշելով: Եվ ի վերջո նրանք իջան ու բացեցին դարպասները և բանակը մտավ. ստացան արքայի հրամանը, որ երեք օր ու գիշեր կոտորեն բոլոր դասի ու տարիքի տղամարդկանց ու կանանց: Սակայն հառանից քրիստոնյա մի իշխան, Մեծն Քառասուն Մանկանց եկեղեցում հավաքվածների համար միջնորդեց արքային և փրկեց նրանց: Արքայի հրամանով երեք օր ու գիշերից հետո ջարդը դադարեցվեց: Մարդիկ ներս գնացին հսկելու եկեղեցու գանձերին ու քաղաքի հարուստներին, որովհետև ինչ որ նրանց մոտ գտնվեր պատկանում էր արքային: Նույնպես հրաման եղավ, որ բոլոր սպանվածների դիակներն ու խաչվածների (մարմինները) հավաքեն ու տանեն քաղաքի հյուսիսային կողմը, որպեսզի արքան, որ գտնվում էր հարավում, կարողանա մտնել քաղաք: Հավաքեցին (դիակները) և տանելիս հաշվեցին, որ 80000 են, բացի նրանցից, որոնց (դիակները) կուտակված էին խանութներում կամ նետված ջրմուղների մեջ և կամ մնացել էին տներում: Ապա արքան մտավ եկեղեցու գանձարանը և այնտեղ տեսնելով մեր տեր Հիսուսի նկարը՝ Գալիլիացու կերպարանքով, հարցրեց, թե ո՞վ է նա: Նրանք պատասխանեցին, որ «Նազովրեցիների աստվածն է»։ Նա գլուխը խոնարհեց նրա (նկարի) առաջ ու ասաց. «Նա է, որ ինձ ասաց մնա՛ ու կստանաս ինձնից քաղաքը և բնակիչներին, որովհետև նրանք մեղանչել են իմ դեմ: Նա (արքան) մեծ քանակությամբ արծաթյա ու ոսկյա սուրբ անոթներ և թանկարժեք զգեստներ վերցրեց, որոնք նախապես պատկանել էին քաղաքի հարուստ հյուպատոս՝ Իսահակ Բար Բարդային, և մի քանի տարի առաջ էր, որ եկեղեցին ժառանգել էր այդ բոլորը: Նա այնտեղ գտավ նաև մրուրի մեջ չորացած լավ գինի, որը դուրս էին բերում և արևի տակ յոթը տարի պահում, մինչև որ չորանում էր. մառանապետներն իրենց ճանապարհորդությունների ժամանակ սովորություն ունեին այս փոշուց մի քիչ վերցնել և դնել մաքուր կտավից տոպրակի մեջ, և խմելիս ջրի հետ խառնում էին, որ գինու քաղցրություն ու հոտ էր տալիս. անծանոթներին նրանք ասում էին, որ սա հնանայե է²⁰: Արքան սրա վրա շատ զարմացավ և իր հետ վերցրեց այն: Այդ

²⁰ Ըստ երևույթին «հնանայեն» քաղցրահամ օշարակ էր:

ժամանակվանից եկեղեցու զավակները մոռացան այս հաճելի խմիչքի պատրաստման եղանակը:

Հարուստների տներից վերցրած արծաթը, ոսկին ու գեղեցիկ զգեստները հավաքվեցին ու տրվեցին արքայի գանձապետներին: Նրանք վերցրին նաև քաղաքի արձաններն ու արևի ժամացույցը, մարմարը և հավաքեցին բրոնզն ու այն ամենն, ինչ որ ուզում էին, և այդ բոլորը տեղավորեցին իրենց պատրաստած փայտյա նավակների վրա և Տիգրիս գետի վրայով ուղարկեցին, որը քաղաքի արևելքից անցնում, հոսում ու (գնում) էր իրենց երկիրը: Արքան (պահանջեց), որ որոնեն քաղաքի մեծամեծներին ու ղեկավարներին և իր մոտ բերեցին Լեոնտիոսին, հեգեմոն Կյուրոսին, որը նետից վիրավորված էր, և մնացած հայտնի մարդկանց: Պարսիկները սպանեցին Պողոս բար Ջայնաբ մառանապետին, որովհետև նրա մոտ ոսկի շատ գտան և վախեցան, որ այդ մասին կհայտնի արքային: Լեոնտիոսին ու Կյուրոսին կեղտոտ շորեր հագցրին, վզներից խոզի պարաններ կապեցին ու ստիպեցին, որ խոզ քշեն, և ման ածեցին (քաղաքում) ցուցադրելով, աղաղակելով ու ասելով, որ «այն ղեկավարները որոնք իրենց քաղաքը լավ չեն կառավարում և կամ իրենց ժողովրդին չեն զսպում արքային անարգելուց, ապա նման պատժի են արժանի»: Ի վերջո հարուստներին ու վարպետներին իրար մոտ բերեցին, կապեցին և որպես արքայի գերիներ, զինվորների ուղեկցությամբ ուղարկեցին իրենց երկիրը: Արքայի բանակի ազդեցիկ մարդկանցից մոտեցան նրան՝ արքային և ասացին. «Մարտում քաղաքի բնակիչների կողմից մեր հարազատներն ու եղբայրները սպանվեցին» և նրանից խնդրեցին, որ տղամարդկանց տասից մեկին տա, որ իրենց վրեժը լուծեն: Հավաքեցին հասարակ մարդկանց, հաշվեցին և հանձնեցին, որոնց նրանք տարբեր ձևերով սպանեցին:

Արքան լողացավ Պողոս բար Ջայնաբի բաղնիսում, և ձմեռը անցնելուց հետո մեկնեց քաղաքից: Նա Գլոն հրամանատարին (քաղաքի) կառավարիչ նշանակեց, իսկ երկու մարզպանների ու մոտավորապես 3000 զինվոր էլ (թողեց) քաղաքը պահպանելու համար. հարուստներից Հովհան Բար Հաբլոյին, Սարգիս Բար Ջաբդունին (նշանակեց) ժողովրդին ղեկավարելու համար:

Ամռանը հոռոմները եկան, որոնց առաջնորդում էին մեծ ստրատեգ Պատրիկիոսը²¹, ծերունի, արդար ու հավատացյալ մի մարդ,

²¹ Զորավար:

որը սակայն մտային թույլ կարողություններ ուներ, Հիպատիոսը, մագիստրոս Կելլերը և ի վերջո նաև Արյոբինդոսը: Իրենց հետ էր նաև կոմիս Հուստինոսը, որը թագավորեց Անաստասից հետո: Նրանք հանդիպեցին իրար, և հարձակվեցին քաղաքի վրա փայտյա աշտարակներով ու ականահատներով և բոլոր տեսակի (ռաղմա-կան) մեքենաներով: Նրանք հրդեհեցին նաև քաղաքի դարպասը, որ կոչվում էր Մար Զեորի դարպաս, որպեսզի գնան պարսիկների վրա, սակայն այն չհաջողվեց, (որովհետև) նրանք հանգստանում էին ու ներս չխուժեցին, իսկ պարսիկները (կարողացան) փակել դարպասը: Հոռոմները չգրավեցին քաղաքը և ոչ էլ կարողացան հարձակումով վերցնել այն, չնայած բնակիչներն ամենօրյա սովից այն աստիճան տանջվում էին, որ սկսել էին իրար ուտել: Թեև սա սարսափելի պատմություն է, բայց իրական. ես այդ մասին կպատմեմ այս՝ 7-րդ գրքի հաջորդ 5-րդ գլխում:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե

VII գրքի այս 5-րդ գլուխը Պատմում է Ամիդը նվաճելուց հետո եղած սովի մասին և թե ինչպես պարսիկներն այնտեղից (քաղաքից) դուրս եկան և մեկնեցին իրենց երկիրը:

Ինչպես վերևում նշեցինք, Կավատ արքան բանակի հետ իր երկիրը մեկնելիս, Գլոն հրամանատարին, երկու մարզպանների և մոտավորապես 3000 զինվորների թողեց քաղաքը պահպանելու համար: Ինչպես նաև երկու կամ երեք հարուստ մարդկանց և մի քանի հասարակ անձանց (քաղաքը ղեկավարելու):

Այս հոռոմ հրամանատարները, սակայն, չկարողացան վեր-ցընել ու նվաճել քաղաքը: Ի վերջո Պատրիկիոսը գնաց պարսիկների գերիշխանության տակ եղող Արզանեն (գավառը) և այնտեղից գերիներ տարավ ու նվաճեց ամրոցներ: Արյոբինդոսն ու Հիպա-տիոսը գնացին Մծբին, բայց չկարողացան գրավել այն, որովհետև պարզվեց, որ թույլ էին, չնայած (Մծբինի) բնակիչների համակ-րանքը հոռոմների կողմն էր: Համենայն դեպս պարսիկների արքան երբ լսեց, իր բանակով եկավ հոռոմների դեմ և նրանք (հոռոմները) նրա առաջից փախան և թողեցին իրենց հետ եղած վրաններն ու ծանր բեռները: Արյոբինդոսը փախավ Արզամենա-յից²², որ Ապադնան է, իսկ Հիպատիոսը, Պատրիկիոսն ու մյուսները

²² Միջագետքի Կոստանդինե քաղաքից երկու օրվա հեռավորության վրա:

(փախան) Տելլա ամրոցից: Նրանց ձիերից ու ձիավորներից շատերն ընկան լեռների ժայռերից, ճգմվեցին, կտոր-կտոր եղան ու մահացան:

Նրանք վախենում էին միայն Փարազմանից՝ ռազմասեր (մի մարդ), մարտերում մի քանի անգամ հաջողության հասած, պարսիկներին էլ հայտնի: Նրա անունն էլ ահ էր ազդում. իսկ նրա քաջագործությունները նրանց վախեցնում ու թուլացնում էր. (պարզվեց), որ նրա ներկայությունից սարսափում էին ընկնելու աստիճան: Ի վերջո այս մարդը Ամիդ եկավ 500 ձիավորներով և հետևելով պարսիկներին, որոնք դուրս էին եկել ու գնում էին գյուղերը, սպանեց նրանցից մի քանիսին և խլեց նրանց հետ եղած անասուններին²³, ինչպես նաև նրանց ձիերին:

Ինչ որ Կադոնո անունով խորամանկ մի մարդ, Ակհարա գյուղից, որին անձամբ ճանաչում եմ, պայման կապեց նրա (Փարազմանի) հետ, որ նա կհրապուրի նրան՝ Գլոնին, պարսիկ հրամանատարին ու ինչ որ պատրվակով դուրս կբերի 300 կամ 400 ձիավորների հետ: Եվ որովհետև վերոհիշյալ Կադոնոն վայրի գազանների, կաքավի, ու աղավնու²⁴ որս էր անում, ազատ գնում էր Գլոնի մոտ, իր ձեռքին որսից ստացված մի բան նվեր տանելով, նրա ներկայությամբ հաց էր ուտում ու փոխարեն նրանից ինչ որ (նվեր) ստանում իր բերածի արժեքին հավասար:

Եվ ի վերջո նրան ասաց, որ քաղաքից յոթ մղոն հեռավորության վրա, Ղապտա-Ռադին²⁵ կոչված վայրում մոտ հարյուր հոռոմներ կան, որոնք հինգ հարյուր ձիեր են արածացնում, և որպես բարեկամ խորհուրդ տվեց, որ դուրս գան, հոռոմներին սպանեն, անասունները վերցնեն ու այդպիսով անուն վաստակեն:

Նա (Գլոնը) խուզարկուներ ուղարկեց, որոնք մի քանի հոռոմների տեսան ձիերի հետ. վերադարձան ու (տեսածի) մասին նրան տեղեկացրին: Նա պատրաստություն տեսավ և իր հետ **վերցրեց** չորս հարյուր ձիավորների և Կադոնին ջորու վրա նստեցրեց, որ առաջնորդի իրենց, և այսպես նա բերեց նրանց

²³ Այստեղ թեև ասորերեն ռադր Khauta նշանակում է կարագ, սակայն մենք Hamilton-ի և Brooks-ի անգլերեն թարգմանության հետևողությամբ տվեցինք «անասուն», որ իր իմաստով ճիշտ է:

²⁴ Բնագրում «ոսոն»-է, որը նշանակում է ձուկ, սակայն Հոռմի ձեռագրի համապատասխան բաժնում «թունա»՝ juna է, որը նշանակում է աղավնի: Մեր կարծիքով վերջինն ավելի ճիշտ է:

²⁵ «Ղապտա-Ռադին» ասորերեն նշանակում է հովիվների վայր:

հոռոմների դարանի մեջ, իսկ այստեղ արդեն հոռոմները սպասում էին: Այսպես, հոռոմները պարսիկներին կոտորեցին, և Գլունի էր գլուխը կտրելով, իրենց հետ Կոստանդինա (քաղաքը) տարան:

Սրա վրա Գլունի որդին ու մարդպանները ջղայնացան ու բարկացան ու փակված բնակիչներին այլևս թույլ չտվեցին պարսպից այն կողմ շուկա գնալ, որտեղ հավաքվում էին գյուղերից եկած գյուղացիներն՝ առևտրի համար: Նրանք բերում էին գինի, ցորեն, և այլ մթերքներ ու դրանք վաճառում և՛ պարսիկներին և՛ քաղաքացիներին: Այդ ընթացքում ձիավոր (պարսիկները) հետեւում ու հսկում էին նրանց մինչև վերագարծը ներս (քաղաքը): Պարսիկների գեղեցիկ մի օրենքի համաձայն ոչ ոք իրավունք չունեւ (շուկա եկած) գյուղացիներից բան խլելու, և նրանք գալիս էին իրենց ուզածը վաճառում և փոխարեն փող կամ մթերք էին ստանում, դրա համար էլ նրանք շուկա էին գալիս նույն ժրաջանությամբ: Սակայն Գլունի և ձիավորների սպանության կապակցությամբ այլևս շուկան չէր բացվում: Քաղաքի մնացած մեծամեծներն ու մոտ տաս հազար մարդ ձերբակալվեցին ու փակվեցին ստադիոնում. նրանք այնտեղ պահվում էին առանց ուտելիքի: Ուտում էին իրենց կոշիկները, կղկղանքը ու խմում՝ մեզը: Մինչև որ հարձակվեցին իրար վրա: Երբ համարյա բոլորը ոչնչացան, ստադիոնում մնացածներին բաց թողեցին, որոնք (նման) էին դադաղից դուրս եկած մեռելների: Այնտեղ եղած սովահար կանայք, խմբերով մի քանի տղամարդկանց վարպետությամբ, փաղաքշանքով ու նենգությամբ բռնեցին, սպանեցին և կերան: Կանայք ավելի քան 500 տղամարդ կերան: Քաղաքում տարածված այս մեծ սովը գերազանցեց Սամարիայի պաշարումն ու Երուսաղեմի կործանումը, որոնց մասին պատմված է Սուրբ Գրքում և Հովսեպոսի մոտ:

Ի վերջո Փարադմանը եկավ քաղաք և դաշինք կնքեց այնտեղ եղած պարսիկների հետ, որովհետև իրենք էլ այլևս թուլացել էին: Հոռոմ ու պարսիկ ներկայացուցիչները նստեցին քաղաքի գարպասի մոտ. մինչ պարսիկները դուրս եկան, տանելով իրենց հետ այնքան, ինչքան կարող են, և նրանց շխուզարկեցին: Եվ քաղաքացիներից ովքեր ուզում էին գնալ պարսիկների հետ, հարցնում ու թողնում էին, այսպես տեղի ունեցավ քաղաքի դատարկումը:

Մագիստրոս Կելլերը 1000 ոսկի տվեց Կավատին՝ քաղաքի ազատման ու խաղաղության համար: Երբ փաստաթղթերը պատ-

րաստ էին, պայմանագիրը բերեցին, որ արքան ստորագրի, սակայն երբ արքան քնեց, տեսիլքում նրան ասացին, որ նա չպետք է խաղաղություն կնքի, ուստի երբ արթնացավ, պատռեց պայմանագիրը, իր հետ տանելով ոսկին, մեկնեց իր երկիրը:

Փարաղմանը մնաց քաղաքում, ղեկավարելու համար քաղաքի բնակիչներին ու (ընդհանրապես ղեկավարելու նաև) շրջանը: Կայսրը 7 տարով հարկից ազատեց քաղաքի բնակիչներին ու գթասրտություն ցուցաբերեց նրանց նկատմամբ: Նրանք, որոնք գերությունից վերադարձան, առատ նվերներ ստացան, ըստ աստիճանի նրանց քաղցրությամբ ընդունեց, քաղաքը հանգստացավ ու վերաբնակեցվեց: Պարսպի վրա նոր շինարարություն կատարեցին: Դայատի խորհրդով նորից քաղաք ուղարկվեց մի բարեսիրտ եպիսկոպոս՝ Թովմաս անունով, որը հեզ, բարի մի վանական էր: Բացի այդ աստծո նախախնամությամբ այնտեղ կոչվեց ու ուղարկվեց Կատարա վանքից, արդար Սամուելը, որը մի հրաշագործ էր և «լուծանէ զիրս կապեալս»²⁶, և կանգուն էր պահում քաղաքն իր աղոթքներով՝ և օգնում բնակիչներին:

Գ Լ Ո Ւ Ն Զ

Այս յոթերորդ գրքի VI գլխում պատմում է, թե ինչպես Անաստասիոս կայսեր և Ամիգ քաղաքի Թովմաս եպիսկոպոսի օրոք, հոռոմների երկրում, Պարսկաստանի սահմանի վրա, կառուցվեց Միջագետքի Դարա քաղաքը:

Անաստասիոս կայսրը պարսիկների դեմ պատերազմելուց հետո կայսերական քաղաք ժամանած հոռոմ ստրատեգներին²⁷ ու հրամանատարներին խիստ նկատողություն արեց այն պատճառով, որ նրանք չկարողացան իր կամքի համաձայն, Տիրոջ հովանավորությամբ հաղթել ու դուրս քշել պարսիկներին: Պարսիկներին Ամիգից դուրս հանել կարողացան միայն իր ուղարկած նվերների ու ոսկու միջոցով: Նրանք ի պաշտպանություն իրենց, վկայակոչում էին այն, որ նա (պարսիկը) որպես Ասորեստանցի ու թշնամի, Տիրոջ կողմից էր ուղարկվել հոռոմների երկիրը, ի

²⁶ «Մարգարէութիւն Դանիէլի», Ե, 12:

²⁷ Կառավարիչներին:

պատիժ մեր մեղքերի, և ավելի դժվար էր նման հսկա բանակ ունեցողի դեմ, նույնիսկ նրա (արքայի) բացակայության, նվաճել Մծբինը, որովհետև իրենք պատրաստի (ռազմական) մեքենաներ չունեին, և ոչ էլ ապաստարան՝ հանգստանալու համար: Մանավանդ ամրոցները հեռու էին և շատ փոքր և դժվար էր դրանց մեջ բանակ տեղավորելը, և բացի այդ, դրանց (ամրոցների) մեջ բավարար ջուր չկար և ոչ էլ ուտելիք: Նրանք կայսրից խնդրեցին որ նրա հրամանով (սահմանի վրա) լեռան կողքին քաղաք կառուցվի, որպեսզի բանակը հանգստանալու համար կարողանա այնտեղ ապաստանել և զենք պատրաստել, և ապա կարելի լինի հսկել արաբների երկրին՝ պարսկական ու արաբական ասսլատակություններից սլաշտպանելու համար: Ոմանք խոսում էին հօգուտ Դարայի և ոմանք Ամուդի: Նա (կայսրը) պատգամ ուղարկեց Ամիդի Թովմաս եպիսկոպոսին և նաև ճարտարապետներին²⁸, որոնք հատակագիծը պատրաստեցին: Եվ այս սուրբ Թովմասը այն (հատակագիծը) իր հետ կայսրին բերեց: Կայսրն ու մեծամեծները համաձայնվեցին, որ Դարան քաղաք կառուցվի:

Այն ժամանակ Փիլիսիմոսը դուքսն էր, մի կորովի, իմաստուն մարդ, և բոլորովին փողասեր չէր, արդար էր և գյուղացիների և աղքատների նկատմամբ: Այժմ Կավատը պատերազմում էր տամուրացիների²⁹ և իր երկրի այլ թշնամիների դեմ:

Կայսրը Թովմաս եպիսկոպոսին գյուդի (Դարայի) արժեքի դիմաց ոսկի տվեց, որովհետև այն պատկանում էր եկեղեցուն ու գնեց այն գանձարանի հաշվին: Ազատեց այնտեղ եղած ճորտերին³⁰, և իրենց պարդեց յուրաքանչյուրի հողն ու տունը: Քաղաքի եկեղեցու կառուցման համար նա տվեց մի քանի հարյուր ոսկի և երդումով խոստացավ, որ ինչ ծախս էլ կատարի եպիսկոպոսը, նա առատաձեռն վճարելու է, և չի հրաժարվելու իր պարտքից: Ի վերջո, բոլոր մանրամասնություններով կայսերական հրովարտակ ուղարկեց, որպեսզի անհապաղ սկսեն քաղաքի կառուցումը եպիսկոպոսի ղեկավարությամբ ու հոգատարությամբ: Այստեղ եղած արհեստավորներն, ստրուկներն ու գյուղացիները, որոնք

²⁸ Ասորերեն բնագրում «Մեխանիկոս է»:

²⁹ Պարսկական գերիշխանության տակ ապրող արաբական լեռնային ցեղեր:

³⁰ Բնագրում «tutba»-է, «տուտբա»-է, որը նշանակում է նաև օտարական, պանգուխտ, բայց այստեղ կարծում ենք «ճորտ» իմաստով է օգտագործված:

անհարժեշտ ապրանքներ էին մատակարարում, լավ հասույթ ու օգուտ ունեին:

Եվ նա ուղարկեց շատ քարտաշների ու որմնագիրների և հրամայեց, որ ոչ ոքի չգրկեն իր վաստակած աշխատավարձից, որովհետև նա ճիշտ էր հասկանում, որ պարզապես նման միջոցներով միայն հնարավոր է սահմանի վրա շտապ քաղաք կառուցել: Երբ Տիրոջ օգնությամբ պատրաստվեցին ու սկսեցին աշխատանքը, գործը ղեկավարում ու հսկում էին Կիր-Ղատան և Եվտիֆիոս քահանաները, և ապա Պափնուտ, Սարգիս ու Հովհան սարկավագները և Ամիգից եկած այլ եկեղեցականներ: Եվ ինքը՝ եպիսկոպոսը հաճախ անձամբ այցելում ու տեղում գիտում էր (աշխատանքը): Առատությամբ, անհաշիվ ոսկի էր տրվում, սահմանված գնով՝ արհեստավորների կատարած բոլոր աշխատանքների համար: Օրական ամեն մի տախտակի տալիս էին 4 կերատիոն³¹ և եթե իր հետ ավանակ էր լինում՝ 8 կերատիոն: Այսպես, շատերը հարստացան ու մեծատուն դարձան: Երբ հայտնի դարձավ, որ մաքուր աշխատանք է և աշխատավարձն էլ կանոնավոր վճարում են, Արևելքից ու Արևմուտքից բազում աշխատողներ ու արհեստավորներ լցվեցին: Աշխատանքներին հսկողները ևս առատ փող էին ստանում ու գրպանները լցնում, որովհետև պարզվեց, որ նա (եպիսկոպոսը) մեծահոգի, համեստ ու ազնիվ մի մարդ էր և առատությամբ (վարձատրում էր), հավատալով կայսրի իրեն տված խոստումներին: Եվ երկու երեք տարում քաղաքը կառուցվեց, ավելի ճիշտ, մի անգամից աճեց սահմանի վրա: Եվ երբ Կավատն իմացավ այդ մասին, ցանկացավ կասեցնել աշխատանքները, բայց չկարողացավ, որովհետև պարիսպը բարձրացված էր և կառուցված այնքան բարձր, որ կարող էր պաշտպանել նրա ետևում ապաստան գտնողներին: Կառուցվել էին նաև բաղնիսներ, ընդարձակ մառան: Կառուցվեց նաև ջրմուղ, որ անցնում էր լեռան ստորոտից, և ջրի համար հրաշալի ջրամբար՝ քաղաքի կենտրոնում: Կայսրի կողմից՝ աշխատանքը ստուգելու համար հաճախ մարդիկ էին գալիս եպիսկոպոսի մոտ, և բոլորն էլ վերադարձին եպիսկոպոսի ուղղամտության ու արգարամտության մասին հոյսուկապ լուրեր էին հաղորդում: Եվ նա շատ շնորհակալ էր նրանից, և ի պատասխան նրա խնդրանքին, նա անմիջապես կատարեց նրա պահանջը և ոսկի ուղարկեց: Եվ ի վերջո եպիսկոպոսը ծախսված մի կենտինար ոսկու համար գրավոր փաստաթուղթ ներկայացրեց

³¹ Արծաթ դրամ, ոսկու 1/24 մասը:

և հաղորդեց կայսրին, թե երդվում է աստծու առաջ, որ այդ փողը ծախսված է աշխատանքի վրա, և դրանից ոչինչ չի մնացել իր ձեռքում և ոչինչ էլ չի տվել իր եկեղեցուն։ Եվ նա (կայսրը) անմիջապես տվեց կայսերական հրովարտակ արքունի դանձատան ստացականով միասին, որը հաստատում էր, թե ուղարկված փողը իսկապես ծախսված է քաղաքի կառուցման համար։ Դարան ամբողջացավ և բարեպաշտ կայսեր անունով անվանվեց՝ Անաստասիոպոլիս։ Եվ նա երդվեց իր թագով, որ ոչ ինքը և՛ ոչ էլ կայսրության իր հաջորդներից որևէ մեկը ո՛չ Թովմասից և ո՛չ էլ նրա եկեղեցուց հաշիվ չեն պահանջելու։ Եվ նա (Թովմասը) նշանակեց ու ձեռնադրեց (Անաստասիոպոլսի) առաջին եպիսկոպոս՝ Եվտիքիոս քահանային, որը նախանձախնդիր ու բանիմաց մեկն էր։ Եվ Ամիդի եկեղեցական կանոնադրության համաձայն, ինքնուրույնության որոշ իրավունքներ տվեց։ Նրան միացավ Ամիդի հոռոմ զինվորներից՝ Հովհանը։ Եվտիքիոսը խուզեց սրամաղերր, քահանա ձեռնադրեց և նշանակեց փակակալ։ Եվ երբ նա (Եվտիքիոսը) գնաց կայսերական քաղաք, այս Հովհանը ընկերացավ նրան, և կայսրի հետ տեսակցելիս, կայսրը նրա եկեղեցու համար հասույթ սահմանեց։

Այս ժամանակ Աբրահամ բար Կայլին, Տել-Միտիից՝ Կոստանդիայի Եփրեմի որդին, նոտար էր։ Նա ևս միացավ Եվտիքիոս եպիսկոպոսին, որը նրան քահանա ձեռնադրեց։ Եվ նրան ուղարկեց որպես աշխատանքի և կառուցվող բաղնիսի տեսուչ։ Ի վերջո նա եղավ եկեղեցու մատակարար։

Կայսրը Եվտիքիոսին սուրբ անոթներ ու ոսկի նվեր տվեց, որպեսզի քաղաքում մեծ եկեղեցի կառուցեն և ետ ուղարկեց նրան։ Եպիսկոպոսը կարճ ժամանակից հետո վախճանվեց։ Նրան հաջորդեց Ռեսալղայնից՝ Թովմաս բար Ղաբդոնան, որը հոռոմ (զինվոր) էր եղել, և նշանակվել էր Ամիդի եկեղեցու մատակարար։ Նա ևս բանիմաց ու հմուտ էր գործում։ Հովհան փակակալը, որ աղնիվ ու պարկեշտ մարդ էր, նրա հավատարիմն ու սիրելին դարձավ։ Եվ երբ այս սուրբ Թովմասը հեռացվեց իր աթոռից՝ հավատի նկատմամբ ունեցած նախանձախնդրության պատճառով, այս հավատացյալ Հովհանը ընկերացավ նրան և նշանակվեց քորեպիսկոպոս։ Նա (Թովմասը) մոտ 17 տարի, աքսորում տարբեր տեղեր ապրեց։ Նրան (Հովհանին) ուղարկեց Բերոյա³², և այնտեղ միացավ Մարդեի վանականներին, որոնք փախել էին

³² Այժմյան Սիրիայի Հալեպ քաղաքը։

թշնամուց: 3-րդ (տարում³³) երբ խոսրովն Անտիոք արշավեց, նա վախճանվեց և թաղվեց Բեյթ-Թիրա վանքում, եպիսկոպոսի կողքին, որը մահացել էր իրենից առաջ:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Գ

Այս գրքի XIII գլխում պատմում է Արիադնա թագուհու մահվան մասին, և թե ինչպես հանդես եկավ Վիտալիան բռնապետը, որը և Հիպատիոսին պատերազմական գերի վերցրեց:

Ջենոնի կին՝ Արիադնա թագուհին իր ամուսնու մահից հետո, ամուսնացավ այս Անաստասիոսի հետ և նրան էլ կայսր դարձրեց: Իր առաջին և երկրորդ ամուսնության ընթացքում, շատ տարիներ՝ մոտ քառասուն տարի իշխեց, և մահացավ հուլյների 824 (513) թ.: Իր ամուսինն ապրեց, պահպանելով սուրբ հավատը, չնայած առաջացած իր տարիքին (շարունակում էր) զբաղվել կայսերական գործերով: Նա վշտանում ու անհանգստանում էր Գոթացի Վիտալիանի պատճառով, որ ստրատեգ, պատերազմասեր, քաջ, հանգուգն և ճարտար էր պատերազմում:

Այս մարդուն միացան շատ բարբարոս ցեղեր և նա առատուձեռնորեն ոսկի էր տալիս նրանց, և բացի այդ, նրանք հարստանում էին Անաստասիոսի տերությունից վերցրած ավարներից: Երկար ժամանակ խաղաղ մնալուց հետո, Վիտալիանոսը դրժեց իր խոստումը, և ապստամբվեց, վնասեց հռոմեների տերությունը, նեղեց կայսրությանը, արհամարհեց և գողոզաբար առանց վախճնալու առաջացավ մինչև Կոստանդնուպոլսո արվարձանները: Անաստասիոսը բանակ ուղարկեց Հիպատիոսի գլխավորությամբ, սակայն նրանք (հռոմեները) նրա կողմից փախուստի մատնվեցին և Հիպատիոսը դերի ընկավ: Նա մեծ արհամարհանքով վարվեց նրա հետ, և որպես վիրավորանք նրան փակեց խոզանոցում: Այս առիթով բացահայտ ամոթանքի ենթարկեց նրան, ամենաստորացուցիչ ձևով, ման ածելով բանակի առաջ, որովհետև ժամանակին Հիպատիոսը Վիտալիանի կնոջ գերի էր վերցրել և նրան բռնարարել, ուստի Վիտալիանի ատելությունը նրա դեմ շատ ուժեղ էր: Հիպատիոսն իր երիտասարդության ժամանակ անդուսպ, հեշտասեր, լպիրշ ու կնամուլ էր: Վերջի վերջո իրեն համար ուղարկված

³³ 540 թ.:

մեծ գումարով գնվեց և վերադարձավ Վիտալիանի գերությունից՝
պատժի ազդեցությամբ խելոքացած:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Դ

7-րդ գրքի 14-րդ գլուխը

պատմում է մահացած Տիմոթեոսի և նրա հաջորդ՝
Հովհանի և մի քանի այլ մարդկանց մասին, որոնք
Ծրուսադեմ տոնակատարության եկան և սատանաների
(ազդեցության) ենթարկվելով, խաչի տոնին
հայհոյեցին խաչին:

Տիմոթեոսը վեց կամ յոթ տարի ապրելով, վախճանվեց 11-րդ
տարում³⁴, և Հովհանը հաջորդեց նրան: Եվ այն տարին, երբ
Անաստասիոս կայսրը մեռավ, մի քանի եգիպտացիներ, ալեք-
սանդրացիներ, անդրհորդանանցիներ, եդեմիտներ, արաբներ,
որոնք Ծրուսադեմ էին եկել, Գյուտ խաչի տոնակատարության
սեպտեմբերի 14-ին, սատանաները նրանցից շատերին իրենց
ազդեցության տակ վերցրին, և նրանք (սկսեցին) հայհոյել խաչին,
և ապա թողեցին ու գնացին: Եվ այդ, հավատացյալներին ան-
հանգստացրեց ու վիշտ պատճառեց, և նրանք իսկապես չհասկա-
ցան պատճառը, մինչև որ դեպքը պատահեց. խոսքը հավատի
վեճի մասին է, որը այնուհետև գայթակղության քար դարձավ:
Աստված նախօրոք հայտնի դարձրեց, որ նկատի ունենանք
փորձությունը և մեր համբերությամբ ամուր ու հաստատուն
մնանք (հավատքում), որպեսզի ուրախանանք, ինչպես Հակոբ
առաքյալն է ասում. «Ամենայն ուրախութեան արժանի համարի-
չիք, եղբարք, յորժամ ի պէսպէս փորձութեանց ի մէջ անկանիցիք.
գիտասցիք զի հանդէս ձերոց հաւատոցն յօրինեալ գործէ զհամ-
բերութիւն: Իսկ համբերութիւնն գործ կատարեալ ունիցի, զի իցէք
ողջանդամք եւ կատարեալք, եւ ոչ ինչ իւրք նուազեալք»³⁵:

Արդ Անաստասիոսը մահացավ հուլիսի 9-ին: Նրան հաջոր-
դեց Հուստինոսը³⁶, որը այն ժամանակ, երբ Կալատ արքան եկավ
Ամիդ, նա բանակի և ստրատեգների հետ միասին գնացել էր պար-
սիկներին դեմ: Նա սպիտակ մազերով, գեղեցիկ ծերունի էր, բայց
ոչ զարգացած, և հավատի հարցում նա բաժանում էր Հռոմի մարդ-

³⁴ 518 թ.:

³⁵ «Թուղթ սրբոյ առաքելոյն Յակովբայ կաթողիկէ», ԳԼ Ա, 2—4:

³⁶ Հուստինոս Ա-ին, 518—527 թթ.:

կանց տեսակետները, որովհետև պատկանում էր այդ իշխանութ-
յան, լինելով Մավրիանա³⁷ կոչվող ամրոցից, որի ջուրը վատն էր
և երբ եռացնում են, արյուն է դառնում:

Այս գիրքը պարունակում է Անաստասիոսի 27 տարիների ու
երեք ու կես ամիսների ժամանակաշրջանի (պատմությունը):

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Ն

VII գրքի 15-րդ գլուխը

Վկայում է թե Անաստասիոս կայսրի օրոք ովքեր էին
քահանայապետները:

Այժմ, Անաստասիոսի օրոք քահանայապետները հետևյալներն
էին. երկաթնակներից Հոռմում՝ Փելիքսը և իրեն հաջորդ՝ Սիմա-
կոսը և Հորիմզդան, որ դեռ կենդանի է:

Ալեքսանդրիայի ուղղափառներից՝ Աթանասիոսն ու նրա
հաջորդ՝ Հովհաննը, և նորից մի այլ Հովհան և Դիոսկորոսը, որն
այժմ գրավում է աթոռը:

Անտիոքում՝ Փլավիանոսը, որ վտարվել էր և Սեվերոս ուղ-
ղափառը:

Կոստանդնուպոլսում՝ Եվփեմիոսը և Մակեդոնիոսը, որոնք
վտարվել էին, և Տիմոթեոս ուղղափառը և նրա հաջորդ՝ Հովհանը,
որ ընդունեց (Քաղկեդոնի) ժողովը Հուստինոսի գահակալության
սկզբում և վախճանվեց (դրանից) քիչ հետո. Եպիփանոսը հաջոր-
դեց նրան:

Երուսաղեմի՝ Սալլուստն ու նրա հաջորդ՝ Եղիան, որը վտար-
վեց, և Հովհանն, որ ընդունեց (Քաղկեդոնի) ժողովը Հուստինոսի
օրոք, և նրա հաջորդ՝ Պետրոսը:

Գ Ի Ր Ք ՈՒԹԵՐՈՐԴ

VIII գրքի գլուխներում, ինչպես ներքևում ասվեց, նախ
Հուստինոսի գահակալությունը (պատմությունը), և ապա Աման-
տիոս վերակացուի, որ սպանվեց պալատում, և նրա ծառա
Թեոկրիտոսի և Անդրեաս սենեկապետի մասին. երկրորդում,

³⁷ Հուստինոսը, հայտնի է, որ Դարգանիայից էր: Դարգանիան Բալկանյան
թերակղզու վրա լեռնային մի երկիր է՝ Միլիայի և Մակեդոնիայի միջև:
Սկզբնական շրջանում եղել է Միդիայի կազմում, հետագայում դարձավ
Իլլիրիայի ենթակա մի նահանգ: Մավրիանան Դարգանիայի կամ Իլլիրիայի
ամրոցներից էր: